

NÜMİZMATİKTEN TARİHE KATKI SİKKELERDEKİ YAPILARA HARİKA BİR ÖRNEK: İSKENDERİYE FENERİ

Figen ERDOĞDU*
Nafize TATAR**
Erşah ÇAKIR***

Özet

Sikkeler üzerinde, eski ve önemli yapıların bazıları görülebilir. Bu önemlidir. Çünkü bazıları bugün artık görülmemektedir. İskenderiye Feneri bu yapılardan biridir. Deniz Feneri, Ptolemaioslar tarafından M.Ö. III. Yüzyıl başlarında, Mısır'ın İskenderiye kentindeki Pharos adasında inşa ettirilen antik dünyanın yedi harikasından biridir. Fener tasviri, İmparator Domitianus (81-96) döneminden İmparator Commodus (180-192) dönemine dek sikkeler üzerinde görülmektedir. Böylece, uzun yıllar önce tarihe karışan İskenderiye Fenerini, Roma sikkeleri aracılığıyla görebiliyoruz.

Anahtar Kelimeler: *İskenderiye, İskenderiye Feneri, Pharos, sikke.*

A CONTRIBUTION TO HISTORY FROM NUMISMATIC A GREAT EXAMPLE TO STRUCTURES ON COINS: LIGHTHOUSE OF ALEXANDREIA

Abstract

Some of the old and important structures can be seen on the coins. This is important. Because, some of them aren't seen on today. Lighthouse of Alexandreia is one of these structures. It is one of the seven wonders of ancient world which has been built by Ptolemaios Dynasty in Pharos Island in Alexandreia in Egypt in early IIIrd century B.C.

* Yrd.Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Ayvalık MYO Adliye Yanı Ayvalık-Balıkesir/TÜRKİYE.
E-posta: yakdin@yahoo.com.

** Sanat Tarihçisi.

*** Arkeolog. İrtibat için e-posta: cimini66@hotmail.com

Depiction of lantern is seen on the coins from the reign of Emperor Domitianus (81-96) to the reign of Emperor Commodus (180-192). Thereby, we can see Lighthouse of Alexandria which meddle in history before many years by the mediation of Roman coins.

Keywords: *Alexandria, Lighthouse of Alexandria, Pharos, coin.*

Giriş

Ticarette, günlük alışverişlerde, ödeme aracı olarak kullanılan, ağırlığı, içindeki değerli maden miktarı onu basan devlet tarafından üzerine konulan resim ve yazıyla garanti altına alınmış küçük madeni parçalar olan sikkeler, günümüzde gerek arkeoloji, gerek eskiçağ tarihi araştırmaları için birçok problemi çözmek hususunda birinci sınıf kaynak durumundadırlar.¹ Ayrıca, antik çağda sikke, ekonomik işleviyle beraber, halk açısından da bir tür habercidir. Özellikle Roma'da basılan sikkeler, imparatorluğun en ücra köşesindekilere, sikkenin ön yüzündeki portre ve yazıdan imparatoru, arka yüzdeki tasvir ve yazılardan da o imparatorun programı ve icraatını öğrenme olanağı vermiştir. Ticaret yanında, kültür, sanat gibi konuları da aydınlatmada önemli buluntular olan sikkeler, ekonomik gelişme ve gerilemenin de şaşmaz ölçüsüdür. Ayar ve ağırlık düşüşleri, ekonomik krizlere ve enflasyonlara işaretler. Yine sikke tasvirlerinden, restitüsyon ve/veya restorasyonlarda da yararlanılmaktadır. Arkeolojik kazılarda ele geçen sikkeler, bir yapının, yapı katının tarihlendirilmesine² yardımcı olurken, kaybolmuş sanat eserleri içinde yeri doldurulamaz birer belgedir ki kült veya zaferlerle ilgili birçok heykel tasviri gibi aynı şekilde birçok yapının ayrıntılı şeklide sikkeler üzerinde görülmektedir.³

Sikkeler üzerindeki mimarlık yapılarıyla ilişkili tasvirler, eskiden beri varolup önemini koruyan veya sikke basılırken inşa edilen bir yapıyı ya da dinsel bağlantılı bir yapıyı gösteriyor olabilir. Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi tarihe karışmış olan mimari yapıları tanıyıp, özelliklerini saptayabilmede bu tasvirler son derece önemlidir.⁴

¹ Atlan 1982: 17; Atlan-Baydur 1984: 3; Tekin 1989: 22.

² Baydur 1997: 1356-1357.

³ Morrisson 2002: 63-64.

⁴ Anabolu 1983: 1. Yazar, Küçük Asya'dan bahsetmekle birlikte, verdiği bilgiler genel geçerdir.

İskenderiye Feneri

M.Ö. 332 yılından itibaren Mısır, Büyük İskender (III. Alexandros)'in imparatorluğunun bir parçası haline gelmiş, aynı yılda kurduğu, Mısır'ın başkenti niteliğindeki İskenderiye (Alexandria), yaklaşık 10 bin dönümlük yüzölçümüyle⁵ önemli bir merkez halini almıştır.⁶

İskender'in büyük imparatorluğu, onun generalleri arasında bölünmüş ve Mısır, Ptolemaios I Soter (Batlamyus)'e düşmüştü. Ptolemaios I Soter, ilk kez bir deniz feneri binası fikrini yaklaşan gemileri resifler nedeniyle uyarmak için düşünmüştür. Büyük fenerin inşaatı tamamlanmadan önce Soter ölmüş, oğlu Ptolemaios II Philadelphus M.Ö. 285'de başlayan inşaatı M.Ö. 247'de tamamlamıştır⁷ (Resim 1-5a-d).

Denizciliğin gelişmesi, deniz fenerlerinin yapımı, özellikle tepesindeki ışık kulesinde ateşin yandığı, 146 metreden yüksek İskenderiye Feneri ile başlatılmıştır.⁸ Nil nehrinin batı kolunun Akdeniz'e döküldüğü, Mısır deltasının batı kıyılarında dikdörtgen şekilli küçük bir ada, Pharos adası vardı. Antik dünyanın yedi harikasının sonuncusu olan İskenderiye feneri Pharos, işte bu adanın üzerine inşa edilmişti.⁹ Rivayetlere göre 800 talente mal olan¹⁰ Pharos veya başka bir deyişle beyaz mermer kulenin mimarı Knidoslu Sostratos idi.¹¹

Hala mükemmel durumdayken feneri gören Araplar onu, dört bölüm olarak tanımlamaktadır. Fenerin ilk bölümü sütunlar, mermer korkuluklar ve süslerle dekore edilmiş, ikinci bölümü de, yaklaşık aynı yükseklikte sekizgen olup, zirvesi deniz üzerinde geniş bir görüş komuta terasına sahipti. Aynasıyla birlikte şömine, denizden belki de 100 km. uzaklıktan görülebiliyordu.¹² Fenerin en üstünde Zeus Soter'in heykeli yer almaktaydı.¹³

⁵ Childe 1998: 196, 221.

⁶ Skeel 1901: 92; Clayton-Price 1988: 138-139; İplikçioğlu 2007: 43.

⁷ Banks 1916: 173-174.

⁸ Childe 1998: 200. Başka bir yayında ise fenerin en üst noktası yaklaşık 180 m. olarak verilmektedir. Bkz. Banks 1916: 176.

⁹ Banks 1916: 169; Clayton-Price 1988: 138.

¹⁰ Banks 1916: 180. Ağırlık birimi olan 1 Talent veya talanton yaklaşık 26 kg. olup, fenerin maliyeti 20 tondan fazla değerli madene denk gelmektedir. Talent için Bkz. Tulay 2001: 195. Ptolemaios II Philadelphus, yılda 14800 talentlik bir gelirden yararlanmışır. Bkz. Childe 1998: 214.

¹¹ Skeel 1901: 92.

¹² Banks 1916: 176-177.

¹³ Clayton-Price 1988: 144.

İmparatorluğun doğusunun Hıristiyanlığı kabulü sırasında fener hala ayaktaıdı. Araplardan, yani M.S. 640'lı yıllardan sonra, üzerinde iki bronz heykel duran Pharos'un ııığı Hellenlerin gemilerini karşılamak için parlamaya devam ederken, 875 yılında ise Ahmed bin Tolun'un, müezzinlik için ahşap kubbeye tırmandığı bilinmektedir. Yani Pharos, Arapların dediği gibi minare olmuştur. Zamanla temelleri zayıflamaya başlamış ve 28 Aralık 955'deki (veya 956'daki) bir depremle yaklaşık 25 metrelik üst kısmı çökmüş, 969 yılından itibaren ise Kahire inşa edildiğinde, İskenderiye de ihmal edilmeye başlanmıştır. Ancak Pharos'un alt yarısındaki 120 metrelik kısmı henüz ayakta iken, burada 1182 yılında kubbeli bir cami inşa edilmiştir. Yapı, 1375 yılındaki bir depremle biraz daha yıkılmıştır. 1498 yılında Hindistan ile Afrika çevresinde geçişin (Ümit Burnu) keşfedilmesi ve gemilerin bu yolu kullanmaya başlaması, İskenderiye'ye bir başka darbe daha vurmüştur. şehir artık düşmüştür denilebilir; Pharos'un kalıntıları yavaş yavaş kaybolmaya ya da başka yapılarda kullanmak için taşınmaya başlanmıştır.¹⁴

XII. yüzyılda (1165-1173) İslam coğrafyasını dolaşan Tudelalı Benjamin, İskenderiye ile ilgili olarak, gördükleriyle birlikte duyduklarını da aktarmıştır:¹⁵

"(...) Büyük İskender, İskenderiye limanında denize doğru bir rıhtım, bir de kral yolu inşa etmiş. Yine bu rıhtımda büyük bir fener kulesi dikmiş ki, buna Arapça Menaru'l-İskenderiyye denmektedir. Kulenin tepesinde cam bir ayna bulunmakta. Bu ayna sayesinde Hellen veya Batı memleketlerinden şehre deniz yolundan gemilerle yapılacak bir baskın veya saldırı, yirmi günlük bir yolculuk mesafesinden görülebilmirmiş. Ve şehir halkı da bu saldırılara karşı hemen savunma tertibatı almışış.

Büyük İskender'in ölümünden uzun bir süre sonra Hellen memleketinden Theodoras adındaki zeki bir kaptan gemisiyle İskenderiye'ye gelmiş. Hellenler o sıralarda Mısır'ın boyunduruğu altında imişler. Kaptan Mısır kralına hediye olarak pek çok altın, güümüş ve ipek elbiseler takdim etmiş. Zamanın adeti üzere,

¹⁴ Banks 1916: 181-183, 185-186. Ayrıca 1303-1323 yıllarında da deprem olduğu belirtilmektedir. Bkz. Clayton-Price 1988: 153.

¹⁵ Benjamin-Petachia 2001: 1, 88. Benjamin, yanlış olarak feneri İskender'in inşa ettirdiğini söylemekte, yukarıda da belirtildiği gibi iletiklerine duyduklarını da eklemektedir. Ancak buraya aldığımız metnin son paragrafından, Benjamin'in feneri gördüğu ve fenerin halen kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmanın tümünde "Hellen" kelimesi kullanıldığından ve bütünlüğün korunması açısından alıntı parçada geçen "Yunan" kelimeleri yerine de "Hellen" kelimesi kullanılmıştır.

İskenderiye Feneri

fener kulesinin önünde demirlemiş. Zamanla bu kaptan fener kulesinin görevlisi ve bu görevlinin maiyetinde çalışanlarla düşüp kalkmaya; kulenin bekçisiyle kurmuş olduğu dostluk sayesinde de kuleye daha sık girip çıkmaya başlamış. İlerleyen zamanlarda bir gün kaptan, mükellef bir ziyafet vererek ikram ettiği şarapla bekçi ve kule görevlilerinin hepsini sarhoş etmiş. Görevliler şarabın etkisiyle sızıp kaldığında adamlarıyla beraber kuleye girerek aynayı parçalamışlar ve o gece şehirden kaçmışlar. Artık Hıristiyanlar o zamandan itibaren gemilerle buralara baskın düzenlemeye başlamışlar. Girit ve Hellenlerin sömürüsü altındaki Kıbrıs gibi büyük adaları almışlar.

[Bir diğer yazmada şu ifadeler de yer almaktadır: İşte bu zamandan itibaren, Mısır kralı Hellenlere karşı mağlup olmaya başlamıştır.]

Bugün (Benjamin'in ziyaret ettiği sıralar) bu fener, İskenderiye'ye gelen gemiciler için bir sınır işaretidir. Şöyle ki, denizde olan biri gündüz yüz mil öteden bu feneri görebilir, geceleri ise gemiciler, bir görevli tarafından kulede yakılan fenere doğru gemilerini sürerler."

Değerlendirme ve Sonuç

Üzerlerinde İskenderiye Feneri'nin görüldüğü üç farklı tip olarak belirtilebilecek sikkeler, İmparator Domitianus (81-96)'dan Commodus (180-192)'a kadar yayılmaktadır.¹⁶ Bu durumda, antik dünyanın yedi harikasından biri olan İskenderiye Fenerini, sikkeler üzerindeki mimarlık yapılarıyla ilişkili tasvirlerden, eskiden beri varolup önemini koruyanlara örnek olarak gösterebiliyoruz.

Bilindiği gibi, M.Ö. 30 yılındaki Actium Savaşı sonucunda son Hellenistik krallık olan Mısır'ın tarihteki yerini alması ile İskenderiye'de Roma egemenliğine girmiştir.¹⁷ İnşasından yaklaşık 300 yıl, Roma egemenliğine girmesinin üzerinden de yaklaşık 100 yıl geçmişken ortaya çıkmış, yaklaşık bir yüzyıl kadarda basılmaya devam edilmiş olan bu sikkeleri üç tipte görüyoruz (Resim 6-17).

Peki niçin sikkeler üzerinde Domitianus ile birlikte görülmeye başlanmıştır; bu yoruma açık bir durum olmakla birlikte, Pharos halihazırda, antik dünyanın harikalarından biridir. Bu, başlı başına bir neden olabilir. Aynı zamanda inşasından beridir öneminden bir şey kaybetmemiş bir yapı olup,

¹⁶ Clayton-Price 1988: 148.

¹⁷ Lloyd 2003: 226; İplikçioğlu 2007: 90.

doğal olarak kentın simgesidir. Ancak sanıyoruz ki daha ilginç olan Şey bu dönem imparatorlarının kendi kiŐiliklerinde görülmekle birlikte, imparatorların az ya da çok “Hellenizm”e sempatiyle bakmıŐ olmalarından kaynaklanmıŐ da olabilir.

Roma, M.S. II. yüzyılda, Britannia’dan Fırat’a, Tuna’dan Afrika’ya kadar en geniş yayılma alanına ulaŐmıŐ, İmparator Traianus (98-117), devleti en geniş sınırlarına ulaŐtırmıŐtı. Bu altın çağın baŐındaki Traianus, halefi Hadrianus (117-138) gibi “Hellenist” bir Roma imparatoru olmamakla birlikte, doğu eyaletlerinin durumu ile yakından ilgilenmekten de geri kalmamıŐtır. Hadrianus’un baŐa geçmesiyle birlikte imparatorların en “Hellenist” olanı da devletin başına geçmiŐ oluyordu. Vespasianus (79-81) ve özellikle Domitianus dönemlerinde, doğu eyaletlerinde imparatorluğa olan karŐıtlık Hellen entellektüelleri arasında artmıŐsa da, Hadrianus dönemiyle birlikte bu karŐıtlık olumlu bir tavra dönüŐmüŐtür. Hadrianus’un yerine geçen Antoninus Pius (138-161), selevi kadar “Hellen” hayranı olmamakla birlikte, doğu eyaletlerindeki Hellenler’e karşı Hadrianus’un ltufkarlığını sürdürmüŐtür.¹⁸ Bir nceki sayfada belirttiğimiz gibi İskenderiye Feneri’nin aradaki birkaç imparator haricinde, Domitianus’dan Commodus’a (ve bazı imparatorieler) kadar sikkeler üzerinde görülmesinin bir diğer nedeni belki de “Hellenizm” döneminin ürünü bir mimari yapı olmasıdır. Ancak bu tasvir, bir moda akımda olabilir ki Commodus sonrasında, sikkeler üzerinde görülmemektedir.

ÇalıŐmamızda, Domitianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius (169-180) ve Commodus’dan örnekler yer almaktadır. Sikkelerin n yüzlerinde imparator portreleriyle birlikte lejandlar görülürken, arka yüzlerde üç farklı tip ile birlikte imparatorların, sikkeleri kaçıncı yıllarında bastırđıklarını gösteren harf monogramları yer almaktadır. Belirtiğimiz bu üç tipin ilkinde, fener ve zerindeki Isis Pharia veya Zeus Soter¹⁹ ile triton²⁰ heykelleri görülmekteyken (Resim 6-11), ikinci tipte yelken tutan Isis Pharia tasviri, sikke yüzünün yarısını kaplamaktadır (Resim 12-15). nc tipte ise Isis yerine, gemi tasviri

¹⁸ İplikçioğlu 2007: 94, 109-110.

¹⁹ Clayton-Price 1988: Fig. 74; Bowman 1996: Fig. 137.

²⁰ Bir Mısır tanrıçası olan Isis, Kral tanrı Osiris’in kız kardeŐi ve karısı, güneŐ tanrı Horus’un annesidir. Isis, ana tanrıça fiğrn simgeleyen bir tanrıça olup, suyla da iliŐkilidir. Bkz. Can t.y.: 428; Grimal 1997: 343-344; Erhat 1999: 162. Triton, Poseidon ile Amphitrite’nin oğluydu. Bkz. Can t.y.: 132-133, 497; Hamilton 1996: 23; Grimal 1997: 809; Erhat 1999: 287-288.

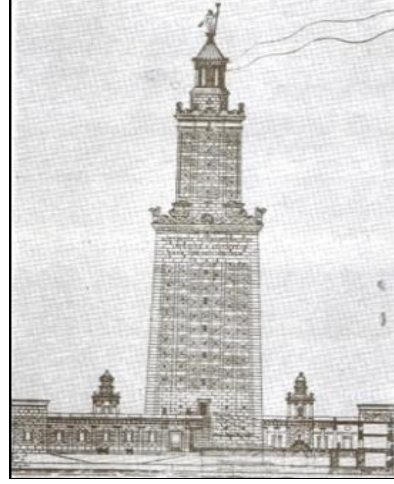
İskenderiye Feneri

görölmeye başlanmıştır (Resim 16-17). Bizlerde böylece, uzun yıllar önce tarihe karışan İskenderiye Fenerini, yine uzun yıllar öncesinden günümüze ulaşan Roma sikkeleri yoluyla -tabi ki tek yol olmamak kaydıyla- da görebiliyoruz.

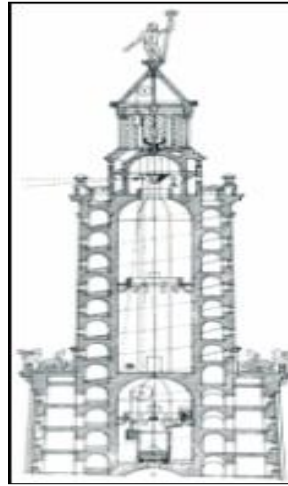
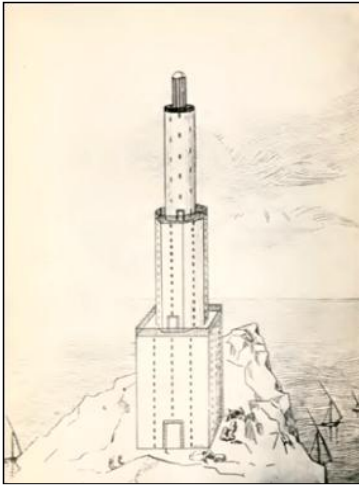
Resimler



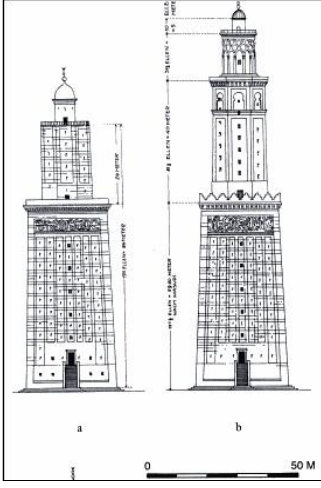
Resim 1: İskenderiye Feneri (Banks 1916: 176).



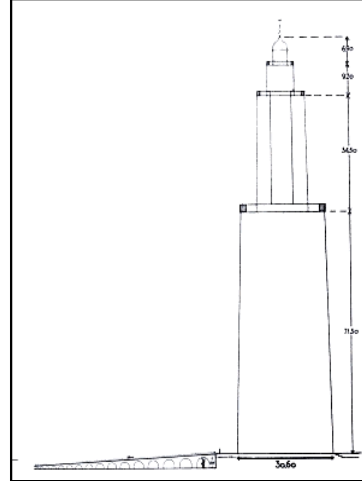
Resim 2: İskenderiye Feneri (Mansel 1999: Res.311).



Resim 3-4: İskenderiye Feneri ve teknik rekonstrüksiyonu (Hermann Thiersch. *Pharos. Antike, Islam und Occident*, Leipzig and Berlin, 1909'dan aktaran Green 1993: Fig. 64-65).

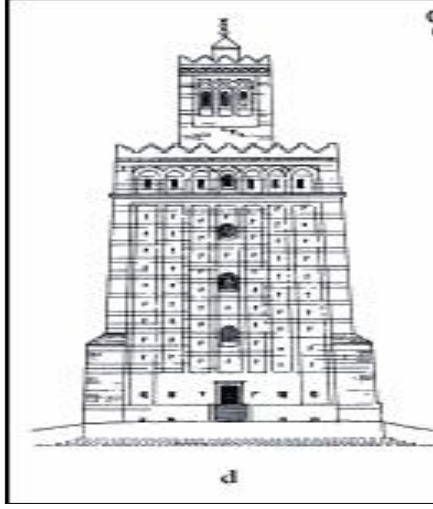


Resim 5 a-b



Resim 5 c

İskenderiye Feneri



Resim 5 d

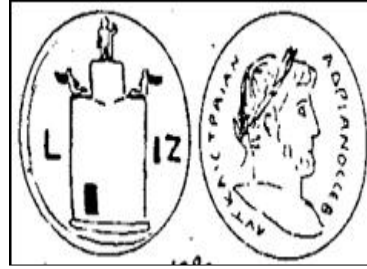
Resim 5 a-d: İskenderiye Feneri.

- a) M.S. geç IX. Yüzyıl.
- b) X. Yüzyılın ilk yarısı.
- c) 1165 yılları.
- d) Erken XIII. Yüzyıl, deprem onarımı sonrası

(Mckenzie 2007: Fig. 46 a-d).



Resim 6: Domitianus (Mckenzie 2007: Fig. 43).



Resim 7: Hadrianus (Plant 1979: No. 1989).



Resim 8: Hadrianus (Clayton-Price 1988: Fig. 74).



Resim 9: A. Pius (Poole 1892: No.1206).

Resim 10: A. Pius (Green 1993: Fig. 62).

Resim 11: A.Pius (Bowman 1996: Fig. 137).

Resim 12: A.Pius (Clayton-Price 1988: Fig. 76).



Resim 13: A. Pius (Plant 1979: No. 456).

İskenderiye Feneri



Resim 14: A. Pius (Sayles 1998: 159).



Resim 15: M. Aurelius (Sharpe 2003: Fig. 91).



Resim 16: Commodus (Clayton-Price 1988: Fig. 78).

Resim 17: Commodus (Plant 1979: No. 2235).



KAYNAKÇA

Anadolu 1983: Mkerrem (Usman) Anadolu, “Küçük Asya Sikkeleri zerindeki Mimarlık Yapıtları İle İlişkili Olan Resimler II”, *Ege Üniversitesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi II*, 1983, 1-4, Lev.I-II.

Atlan 1982: Sabahat Atlan, “Nümismatik”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 3, 1982, 17-21.

Atlan-Baydur 1984: Sabahat Atlan ve Nezahat Baydur, *Grek ve Roma Sikkeleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984.

Banks 1916: Edgar J. Banks, *The Seven Wonders of the Ancient World*, G.P.Putnam’s Sons, New York and London 1916.

Baydur 1997: Nezahat Baydur, “Nümizmatik”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi II*, 1997, 1356-1357.

Benjamin-Petachia 200: Tudela’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia, *Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri*, ev. Nuh Arslantaş, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

Bowman 1996: Alan K. Bowman, *Egypt After the Pharaohs 332 BC-AD 642: From Alexander to the Arab Conquest*, University of California Press, California 1996.

Can t.y.: şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y.

Childe 1998: Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, ev. Mete Tunçay-Alaeddin şenel, Alan Yayıncılık, İstanbul 1998.

Clayton-Price 1988: Peter A. Clayton and Martin J. Price (ed.), *The Seven Wonders of the Ancient World*, Routledge, London 1988.

Erhat 1999: Azra Erhat, *Mitoloji Szlğ*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Green 1993: Peter Green, *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, University of California Press, California 1993.

Grimal 1997: Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, ev. Sevgi Tamg, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.

Hamilton 1996: Edith Hamilton, *Mitologya*, ev. Ülkü Tamer, Varlık Yayınları, İstanbul 1996.

İplikçioğlu 2007: Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Lloyd 2003: Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, ev. Ender Varinlioğlu, TÜBİTAK, Ankara 2003.

Mansel 1999: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 1999.

İskenderiye Feneri

Mckenzie 2007: Judith Mckenzie, *The Architecture of Alexandria and Egypt, c.300 B.C. to A.D. 700*, Yale University Press, New Haven 2007.

Morrisson 2002: Cécile Morisson, *Antik Sikkeler Bilimi Nümizmatik Genel Bir Bakış*, Çev. Zeynep Çizmeli Ögün, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

Plant 1979: Richard Plant, *Greek Coin Types and Their Identification*, Seaby, London 1979.

Poole 1892: Reginald Stuart Poole, *Catalogue of the Coins of Alexandria and the Nomes*, Printed by Order of the Trustees of the British Museum, London 1892.

Sayles 1998: Wayne G. Sayles, *Ancient Coin Collecting IV: Roman Provincial Coins*, Krause Publications, Wisconsin 1998.

Sharpe 2003: Samuel Sharpe, *History of Egypt Part 2*, Kessinger Publishing, Whitefish 2003.

Skeel 1901: Caroline A.J. Skeel, *Travel in the First Century After Christ*, Cambridge University Press, Cambridge 1901.

Tekin 1989: Oğuz Tekin, "Sikkenin Bulunuşundan Önceki Değişim ve Ödeme Araçları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 40-41, 1989, 22-27.

Tulay 2001: Ahmet Semih Tulay, *Genel Nümizmatik Sözlüğü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001.